

ALTIN KÖL II (E-29) YAZITININ GENİŞ YÜZÜNÜN SOL-İÇ SATIRI ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üye. Hülya YILDIZ*

ÖZ

Bu makale, Altın Köl II yazıtının geniş yüzünün sol-iç satırının işaret varlığı ile bu satırda eksik olduğu düşünülen geçişli fiilin tespitine odaklanmakta ve satırla ilgili yeni bir okuma önerisi sunmaktadır. Yenisey yazıtlarının orta uzunluktaki metinlerinden biri olan Altın Köl II yazıtı bugüne değin Fin Heyeti (1889), Radloff (1895 ve 1896), Orkun (1940), Malov (1952), Klyāštornyj (1976), Vasil'ev (1983); Mori (1987), Bazin (1991), Kormuşin (1997), Tekin (1998), Aydın (2015) başta olmak üzere pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bunun dışında, www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitelerinde yazıtta ait fotoğraflara yer verilmiştir. Altın Köl II yazıtıyla ilgili bütün bu çalışmalar incelendiğinde, yazıtın geniş yüzünün sol-iç satırının, ilk kayıtlardan itibaren <rdmB(...)R> işaretleriyle başladığı görülmektedir. Bu satır neredeyse tüm çalışmalarda <BUDUNG:rk:BUDNG> şeklinde devam etmekte ve çoğunlukla <rTmrnULGA:rdmg:BTURmn:> işaretleriyle son bulmaktadır. Araştırmalarda satırdaki <BUDUNG:rk:BUDNG> işaret grubu *bodunug erk bodunug* şeklinde; daha sorunlu olan sonraki işaret grubu ise işaret tespitlerindeki ufak tefek farklılıklardan kaynaklı olarak *är atım ärän ulug, är atım ärän ulug a* ya da *atım ärän ulug a* şeklinde okunmuştur. Söz konusu satır belirtme ekli ikinci *bodunug* sözcüğünden sonra böyle bir ad cümlesiyle devam ettiği için de genellikle bu satırda geçişli bir fiilin eksik olduğu düşünülmüştür. Ancak Altın Köl II yazıtının www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitesinde yayımlanan fotoğrafları dikkatle incelendiğinde, söz konusu satırın işaret varlığının araştırmacıların geçmişte verdiklerinden farklı olduğu ve satırda eksikliği hissedilen geçişli fiilin aslında orada bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Altın Köl II yazıtının geniş yüzünün sol-iç satırının işaret varlığı <rdmB(...)R:BDUNG:rk:BUDUNG:Tm[z] ULU[G]:rdmg:BTU[Rmn]> olarak tespit edilmektedir. Söz konusu satır *ärdäm b[ols]ar bodunug ärk bodunug attımı[z] ulu[g] ärdäm[ig] batur män* "Kahraman olduğumuz için halkı, güçlü halkı (yurttan) attık. Ben büyük, erdemli bir kahramanım." şeklinde yorumlanmaktadır. İncelemede, satırdaki <Tm[z]> işaret grubunun *attımı[z]* "(yurttan) attık" olarak okunması durumunda, eksik olduğu varsayılan geçişli fiilin ortaya çıktığı gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Runik Yazıtlar, Eski Türk Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Altın Köl II Yazıtı, E-29 Yazıtı, okuma önerisi.

ON THE LEFT-INNER LINE OF THE BROAD FACE OF THE SECOND ALTIN KÖL (E-29)

INSCRIPTION

ABSTRACT

This article focuses on the glyph inventory of the left-inner line of the broad face of Altın Köl II inscription, as well as the identification of the transitive verb, which is thought to be missing in this line and provides a new reading proposal. Altın Köl II inscription, which is one of the medium-length texts of the Yenisey inscriptions, has been investigated by many scholars so far. The studies of the Finnish research group (1889), Radloff (1895 and 1896), Orkun (1940), Malov (1952), Klyāštornyj (1976), Vasil'ev (1983), Mori (1987), Bazin (1991), Kormuşin (1997),

* Anadolu Üni., Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., hkoprulu@anadolu.edu.tr, Orcid ID: 0000 0002 1496 1617

Tekin (1998), Aydın (2015) are of particular importance among them. Moreover, www.bitig.org and uqusturk.wordpress.com websites published some photographs of the inscription. When the studies on Altın Köl II inscription are examined it can be seen that the left-inner line of the broad face of the inscription begins with the sign group <rdmB(...)R> from the first records. This line continues as <BUDUNGrkBUDNG> in almost all studies and mostly ends with the sign group <rTmrnULGA:rdmg:BTURmn:>. In these studies the sign group <BUDUNGrkBUDNG> is read as *bodunug ärk bodunug* and the following one, which is more problematic, is read as *är atım ärän ulug, är atım ärän ulug a* or *atım ärän ulug a* depending on the minor diversities in the sign decipherments. Since the line in question continues with the noun phrase *är atım* after the second *bodunug* with the accusative case, the transitive verb, which is expected to be inscribed in the line is thought to be missing. However, when the photographs of Altın Köl II which are published in the www.bitig.org and uqusturk.wordpress.com websites are carefully examined, it can be seen that the glyph inventory of the left-inner line of the broad face of Altın Köl II inscription is different from that given by the previous researchers and the transitive verb which is thought to be missing actually exists there. In this study, the glyph inventory of the left-inner line of the broad face of Altın Köl II is identified as <rdmB(...)R:BDUNGrkBUDUNG: Tm[z] ULU[G]:rdmg:BTU[Rmn]>. The line in question is read and interpreted as *ärdäm b[ols]ar bodunug ärk bodunug attımı[z] ulu[g] ärdäm[jig] batur män* "Because we are heroes, we threw the people, the strong people (from the realm). I am a great, virtuous hero". It is shown here that when the sign group <Tm[z]> in the mentioned line is read as *attımı[z]* "threw (from the realm)", the transitive verb, which is considered to be missing, appears.

Keywords: Runic Inscriptions, Old Turkic Inscriptions, Yenisei Inscriptions, Altın Köl II Inscription, E-29 Inscription, reading proposal.

1. Giriş

1675 yılında Mileşcu'nun, 1697 yılında Remezov'un, 1721 yılında Messerschmidt ve Strahlenberg'in Yenisey Irmağı civarında bazı kaya yazıtlarını görüp tasvir etmesinin (Aydın 2015: 15) üzerinden oldukça uzun bir zaman geçmiş bulunmaktadır. Bu uzun zaman zarfında Yenisey bölgesinde pek çok yazıt keşfedilmiş ve günümüze gelindiğinde bu sayı 184'e ulaşmıştır (Sertkaya 2008: 14). Yenisey Yazıtları günümüzde hem keşfedildiği bölgenin adıyla (Uybat I...VIII; Çaa Höl I...XI; Barık I...IV; Tepsey I...VII, Altın Köl I-II vs.) hem de E-x şeklinde numaralandırılmış olarak (E-1.... E-85 vs.) bilinmeye devam etmektedir. Bu makaleye konu olan yazıt da daha çok keşfedildiği bölgenin adıyla bilinen yazıtlardan biri olan Altın Köl II (E-29) yazıtıdır.

Altın Köl II yazıtı, E. F. Korçakov tarafından 1878 yılında, Abakan ırmağının sağ kıyısında yer alan Altın Göl'e bir km. kadar uzaklıkta bulunmuştur. 1881'de Minusinsk Müzesi'ne taşınan yazıt, halen Minusinsk müzesinde korunmaktadır (Aydın 2015: 81, 85). Yazıtın ölçüleri 195x50x15 cm'dir (Aydın 2015: 84). Yazıt metni anıt taşın geniş cephelerinden biri ile yanlardaki iki dar cephe olmak üzere üç cephe üzerine yazılmıştır.

Sekiz satırlık içeriğiyle Yenisey grubunun orta uzunluktaki yazıtları arasında yer alan Altın Köl II yazıtına dair ilk kayıtlar, Aspelin (1889) önderliğinde hazırlanan ve literatürde daha çok *Fin Atlası* olarak bilinen eserdeki matbu işaret teşhisleri ile Wilhelm Radloff'un 1892-1899 yılları arasında basılan ve *Radloff Atlası* olarak bilinen *Atlas der Alterthümer der Mongolei* adlı eserinin üçüncü cildinde (1896) yer alan rötuşsuz ve

rötuşlu kopyalardır¹. Yazıtla ilgili ilk okuma ve anlamlandırma çalışması Radloff'a (1895) aittir. Bu ilk okuma ve anlamlandırma çalışmasının ardından daha pek çok incelemeye konu olan yazıt, bugüne değin Yenisey yazıtlarını toplu olarak ele alan çalışmalarda değerlendirilmiş (bkz. Orkun 1940; Malov 1952; Vasil'ev 1983; Kormuşin 1997; www.bitig.org; Aydın 2015), yazıt metninin tümüyle yeniden yayımlandığı (bkz. Klyaştorıny 1976; Mori 1987; Tekin 1998) ya da yazıtta geçen kimi işaret gruplarının/ibarelerin yeniden yorumlandığı makalelere (bkz. Bazin 1991; Kormuşin 2010) konu olmuştur. Altın Köl II yazıtı, bütün bu incelemeler sonucunda, büyük ölçüde çözülmüş ve yazıtın okunuşu-anlamlandırılması üzerine genel bir görüş birliğine varılmıştır. Bununla birlikte yazıtla ilgili tam olarak açıklığa kavuşturulamamış bazı hususlar da bulunmaktadır. Bu hususlar: 1. Yenisey grubunun damgasız yazıtlarından (bkz. Kormuşin 1997: 63) biri olan Altın Köl II yazıtının cephelerinin nasıl sıralanacağına belirsiz oluşu; 2. Cephelerdeki satırların kendi içinde hangi sırayı takip etmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varılmayışı ve satırların diziliminin neredeyse bütün yayınlarda farklılık göstermesi; 3. Tüm Yenisey yazıtlarında olduğu gibi bu yazıtın kimi satırların işaret varlığının farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tespit edilmesi; 4. Buna bağlı olarak yazıttaki kimi ibarelerin nasıl okunup anlamlandırılacağına anlaşılamaması; 5. İmlâsı belli olan bazı işaret gruplarının ise ne şekilde yorumlanabileceğinin netlik kazanmaması şeklinde sıralanabilir.

Altın Köl II yazıtı araştırmaları ile ilgili daha spesifik bir sorun da Radloff'un ilk okuma ve anlamlandırma çalışmasından bu yana, yazıtın geniş yüzünün sol-iç satırındaki belirtme ekli ikinci *bodunug* sözcüğünden sonra gelmesi gereken geçişli fiilin satırda bulunmadığının varsayılmasıdır. Yazıtın geniş yüzünün sol-iç satırı, yazıtla ilgili ilk kayıtlardan itibaren <rdmB(...)R> işaretleriyle başlamaktadır. Bu satır neredeyse tüm çalışmalarda <BUDUNGrkBUDNG> şeklinde devam ettirilmekte ve çoğunlukla <rTmrnULGA:rdmg:BTURmn:> işaretleriyle bitirilmektedir. Araştırmalarda satırdaki <BUDUNGrkBUDNG> işaret grubunun *bodunug* *ärk bodunug* şeklinde; daha sorunlu olan sonraki işaret grubunun ise işaret tespitlerindeki ufak tefek farklılıklardan kaynaklı olarak *är atım ärän ulug*, *är atım ärän ulug a* ya da *atım ärän ulug a* şeklinde okunduğu görülmektedir. Söz konusu satır belirtme durum ekli ikinci *bodunug* sözcüğünden sonra böyle bir ad cümlesiyle devam ettiği için de genellikle bu satırda bir geçişli fiilin eksik olduğu düşünülmektedir. Ancak yazıtın www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitesinde yayımlanan fotoğrafları dikkatle incelendiğinde, söz konusu satırın işaret varlığının araştırmacıların geçmişte verdiklerinden farklı olduğu ve satırda eksikliği hissedilen geçişli fiilin aslında orada bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu makale, Altın Köl II yazıtının geniş yüzünün sol-iç satırının işaret varlığına ve bu satırda eksik olduğu düşünülen geçişli fiilin tespitine odaklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, okumakta olduğunuz Giriş bölümünde öncelikle Altın Köl II (E-29) ile ilgili genel bilgilere ve yazıt üzerinde yapılan belli başlı çalışmalara yer verilmektedir. İkinci bölümde Fin Atlası ve Radloff Atlası'ndaki verilerden, Kormuşin'in gözlemlerinden, www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitelerinde yayımlanan

¹ Radloff (1895: 303), Atlas'larında ele aldığı yazıtların rötuşsuz ve rötuşlu kopyaları bir arada vermekle, okuyucuya okumaları karşılaştırma ve düzeltme olanağı sunmayı amaçladığını belirtmektedir.

fotoğraflardan hareketle yazıtın geniş yüzünün sol-iç satırının işaret varlığı yeniden tespit edilmektedir. Üçüncü bölüm, geçmişteki okuma ve anlamlandırma çalışmalarının ortografik, gramatik ve semantik açıdan sorgulandığı bölümdür. Dördüncü bölümde yeni bir okuma ve anlamlandırma önerisi okuyucunun dikkatine sunulmaktadır. Beşinci ve son bölüm ise elde edilen bulguların özetlendiği sonuç bölümüdür.

2. Altın Köl II Yazıtının Geniş Yüzünün Sol-İç Satırının İşaret Varlığı

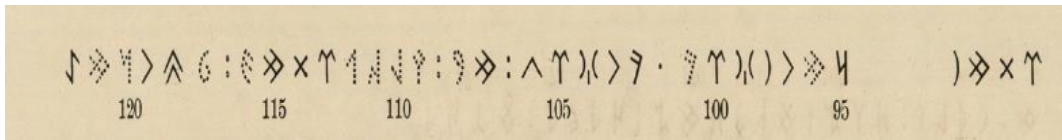
Altın Köl II yazıtının işaret varlığını yansıtan ilk kayıtlar, yukarıda belirtildiği üzere, Aspelin (1889) önderliğinde hazırlanan ve literatürde daha çok *Fin Atlası* olarak bilinen eserdeki matbu işaret teşhisleri ile Wilhelm Radloff'un 1892-1899 yılları arasında basılan ve *Radloff Atlası* olarak bilinen *Atlas der Alterthümer der Mongolei* adlı eserin üçüncü cildinde (1896) yer alan rötuşsuz ve rötuşlu kopyalardır. Vasil'ev'in *Korpus*'unun 103. sayfasında, www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitelerinde verilen fotoğraflar da yazıta ait önemli veriler arasında yer almaktadır. Bunun dışında, Altın Köl II yazıtını yerinde inceleyen, yazıtın her satırının işaret varlığını Radloff Atlası ve Fin Atlası ile karşılaştırmalı olarak değerlendirip kendi gözlemleriyle birlikte bir sonuca varan Kormuşin'in görüşleri de Altın Köl II yazıtı araştırmaları açısından oldukça önemlidir.

Bir sonraki bölümde, incelememize konu olan satırın işaret varlığını mercek altına almak üzere, Fin Atlası ve Radloff Atlası'ndaki işaret teşhisleri, Kormuşin'in satırın işaret varlığıyla ilgili görüşleri ve www.bitig.org sitesindeki fotoğraf üzerinde durulacaktır. Yazıtın Korpus'taki (Vasil'ev 1983) fotoğrafı incelemeye yeterince elverişli olmadığı için buradaki değerlendirmeye dahil edilmeyecek ve makalede tekrarlardan kaçınmak için, uqusturk.wordpress.com sitesindeki fotoğrafa yalnızca bir noktada başvurulacaktır.

Aşağıdaki transliterasyon sisteminde büyük harfle yazılan ünsüzler runik alfabedeki art ünsüz işaretlerini (örn. , <D>), küçük harfli ünsüzler ön (örn. , <d>) ve nötr (örn. <m>) ünsüz işaretlerini ifade etmektedir. Üçgen parantez < > grafemik yazımlar, köşeli parantez ise [] rekonstrüksiyonlar için kullanılmıştır.

2.1. Fin Atlası'na göre

Runik Türk alfabesinin deşifre edilmesinden önce yayımlanan Fin Atlası'nda Altın Köl II yazıtı, "Abakan, Altynkoul" kaydıyla, XXII numaralı tabloda verilmiştir. Üzerinde durduğumuz satırın bu eserden kopyalanan görüntüsü aşağıdaki gibidir²:

Resim: 8

Bu kaynakta satırın ilk dört işareti <rdmN> olarak kayıtlıdır. Bunların ardından yaklaşık dört işarete denk gelen bir boşluk tanımlanmakta ve 95-116. işaretler <RmUNGrk.kUGrs:my:kLKprdmg:> olarak sıralanmaktadır. Satırdaki 117. işaret

² Fin Atlası'ndaki noktalı işaretler, yazıtlarda nispeten silik durumda olan ya da araştırma heyetinin teşhislerinde tam emin olamadığı işaretleri ifade etmek için kullanılmıştır.

'nin aynadan yansımış bir versiyonu gibi durmakta; son 5 işaret ise <TURmA> şeklinde verilmektedir. Resimde görüldüğü gibi, bu eserde satır ile ilgili işaret tespitleri oldukça karmaşıktır ve normalde birbirini izlemesi mümkün olmayan art ve ön ünlü ve ünsüz işaretlerinin art arda sıralandığı görülmektedir.

2.2. Radloff Atlası'na göre

Altın Köl II yazıtı, *Radloff Atlası*'nın üçüncü cildinde (1896) yer alır. Bu kaynakta yazıtın rötuşsuz (bkz. tablo XCI, "1. MM. III.a") ve rötuşlu (bkz. tablo XCI, "2. MM. IIIa") kopyaları bir arada verilmektedir. Yazıtın rötuşsuz kopyasında, üzerinde durduğumuz satırın (bkz. çizginin üstündeki satır) görüntüsü aşağıdaki gibidir:

Resim: 9

Radloff'un rötuşsuz kopyasında satırın işaret varlığı güçlükle ayırt edilebilmekte ya da hiç edilememektedir. Rötuşlu kopyada ise satırdaki işaretler (bkz. üstteki satır) <rdmB(...)SR:BUDUNG:rk:BUDNGrTmrnULGA:rdmg:BTURmn:> şeklindedir:

Resim: 10

Burada görüldüğü üzere, Radloff'un rötuşlu kopyasındaki bu işaret varlığı ile Fin Atlası'ndaki veriler oldukça farklıdır: Satırdaki ilk üç işaret Fin Atlası'nda da Radloff'un rötuşsuz kopyasında da <rdm>'dir. Fin heyetinin <N> olarak verdiği 4. işaret Radloff'ta 'dir. Bunun ardından gelen boşluktan sonraki ilk işaret Fin Atlası'nda <R> olarak kaydedilmiştir. Radloff ise <R>'nin öncesinde daha çok <L> gibi görünen bir işaret daha vermiştir³. Radloff'un <R>'nin devamındaki rötuşları <BDUNGGrkBUDUNG:> şeklinde sıralanmaktadır. Fin Atlası'nda 96-104. işaretlere denk gelen bu kısımdaki işaret tespitleri epey farklıdır.

Fin Atlası'ndaki 105. işaret olan <r> Radloff'un rötuşunda da yer alır⁴. Sonraki iki işaret Radloff'un rötuşlu kopyasında <Tm>, Fin Atlası'nda <Sm>'dir. <m>'den sonra Radloff da Fin Atlası da bir <r> işareti vermiştir. Bundan sonra Fin Atlası'nda <y> (bkz.

³ Radloff bu işareti <S>'nin kalıntısı olarak yorumlamaktadır (bkz. Radloff 1895). Kormuşin de (2017: 80) tam bu noktada bir <L> ya da <S> işaretinin sol parçasının görülebildiğini kaydetmekte ve Radloff'un B[ULŠ]R rötuşunu desteklemektedir.

⁴ Fakat bu işaret yazıtın fotoğrafıyla doğrulanamamaktadır.

108. işaret), Radloff'un rötuşunda <n> bulunmaktadır. Fin Atlası 109-112. işaretleri <kLkp> şeklinde sıralamış; Radloff ise aynı kısmı <ULGA> olarak vermiştir.

Fin Atlası'ndaki 113-116. işaretler <rdmg> olup Radloff'un rötuşlarında da aynı görülmektedir. Fin Atlası'nda aynadan yansımali <[B]> işaretiyle başlayan son işaret grubu <TURMA> ile devam ederken Radloff'un rötuşlarında aynı sekansta <BTURmn> vardır.

2.3. Yazıtın fotoğraflarına göre

E-29 yazıtına ait fotoğraflar, ilk olarak, Vasil'ev'in (1983) *Korpus*'unun 103. sayfasında verilmiş olup üzerinde durduğumuz satırın bulunduğu cephenin fotoğrafı işaret teşhisleri için çok elverişli durumda değildir. Yazıtın işaret teşhisleri için daha elverişli durumda olan fotoğrafları www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitelerinde yayımlanmıştır. Yazıtın www.bitig.org sitesinde 21 adet fotoğrafına yer verilmektedir⁵. İncelemize konu olan satırın sitedeki 2 no'lu fotoğrafından kopyalanan görüntü aşağıdaki gibidir:

Resim: 4

Bu görüntü, Radloff'un rötuşsuz kopyasına kıyasla oldukça iyi durumdadır. Ancak görüntünün siyah-beyaz dengesi ters çevrildiğinde aşağıdaki sonuç elde edilmekte ve orijinal görüntüdeki bazı işaretler daha da net seçilebilmektedir:

Resim: 5

Bu iki görüntü karşılaştırılarak dikkatle incelendiğinde ise satırda günümüze kadar korunmuş işaretlerin şunlar olduğu ortaya çıkmaktadır:

Resim: 6

⁵ <http://www.bitig.org/?lang=e&mod=1&tid=2&oid=116&m=2>

Resim 4 ve 5'te açıkça görüleceği üzere, satırdaki ilk dört işaret <rdmB>'dir. Bu işaret dizisinin ardından küçük bir boşluk ile geniş bir yarık gelir. Yarıktan sonra seçilebilen ilk işaret <R>'dir. Müteakip işaretler <BDUNGGrkBUDUNG:> şeklinde sıralanmaktadır. Sonraki iki işaret <T> ve <m>'dir. Bunların ardından hasarlı bir [z] işareti gelmektedir. Dikkatle bakıldığında, bu [z] işaretin artı şeklindeki merkez kısmı ile aşağı inen sol kancası açıkça görülebilmektedir⁶:

Resim: 7a

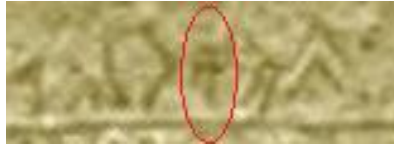

Resim: 7b

Satırdaki işaretler <ULUGrdmgBTU> şeklinde sonlanmaktadır. O hâlde, yazıtın fotoğrafı üzerinde görülebilen işaretler şu şekilde sıralanmaktadır:

<rdmB...R:BDUNGGrkBUDUNG:Tm[z]ULU[G]:rdmg:BTU>

Buradaki işaret teşhisinde, ilgili satırın yorumunu etkileyecek olan husus, hiç kuşkusuz, satırda <Tm> ile <ULU[G]> işaretleri arasında bir [z] işaretinin tespit edilmiş olmasıdır. Bu [z] işareti, satırın www.uqsturk.wordpress.com⁷ sitesindeki renkli görüntüsünde çok daha net bir şekilde kendini belli etmektedir:

Yazıtın yukarıda verilen, www.bitig.org sitesine ait fotoğrafı dikkatle incelendiğinde, Radloff'un rötuşlu kopyasında tanımlanan ve Radloff'a göre 8., 20, 23., 28. sırada yer alan <U>⁸, <r>⁹, >r>¹⁰, <A>¹¹ işaretlerin aslında yazıtta bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Radloff'un 26. ve 27. işaretler arasında yer alması gereken ve aslında 24. işaret olan <U>'ya rötuşlarında yer vermediği görülmektedir.

2.4. Kormuşin'in incelemesine göre

Altın Köl II yazıtını yerinde inceleyen, yazıtın her satırının işaret varlığını Radloff Atlası ve Fin Atlası ile karşılaştırmalı olarak değerlendirip kendi gözlemleriyle birlikte bir

⁶ Daha fazla büyütüldüğünde üzerindeki işaretler fazlasıyla bulanıklaştığı için fotoğraf bu boyutta verilmiştir.

⁷ <https://uqsturk.wordpress.com/2012/02/12/yenisey-yazitlari/#jp-carousel-2855>. Erişim tarihi: 23.01.2019.

⁸ Resim 4 ve 5'te 'den sonraki ilk işaretin <D> olduğunu kontrol ediniz.

⁹ Resim 4 ve 5'te satırın ortalarına denk gelen ikinci <BUDUNG>'dan sonra <r> değil, bir ayırma işaretinin bulunduğu dikkat ediniz.

¹⁰ Resim 4 ve 5'te satırın ortalarından sonra <TM> işaretlerinin geldiği görülmektedir. Bundan sonra ise bir başka <r> bulunmadığına dikkat ediniz.

¹¹ Resim 4 ve 5'te satırın ortalarından sonra, <ULU[G]> ve <rdmg> işaret grupları arasında bir <A> işaretinin bulunmadığına dikkat ediniz.

sonuca varan Kormuşin'in incelemesinde söz konusu satır, ön cephenin üçüncü satırı olarak ele alınmaktadır.

Bu satırla ilgili işaret tashihlerinin şaşırtıcı sonuçlar verdiğini belirten Kormuşin (2017: 79), satırla ilgili düzeltmelere 6-9 ve 13-16. işaretlerden başlamaktadır. Kormuşin'e göre bu iki konumda Radloff Atlası'ndaki <BUDNG>¹² yerine <mUNG> işaretleri yer almaktadır. Satırdaki 6-9. işaretlerin yani ilk <mUNG> işaret grubunun çok net bir şekilde hakkedildiğini belirten Kormuşin, Fin Atlası'nın bu kısmında da <mUNG> işaretlerinin (96-99. işaretler) kuşku götürmeyecek tarzda kaydedilmiş olmasını referans göstermektedir.

Kormuşin'e göre satırdaki iki <mUNG> işaret grubu arasında <rmz>; ikinci <mUNG> işaret grubundan sonra <rsm>; onu takiben ise <zRU> işaretleri gelmektedir. Bunları izleyen <LKNp>, <rdmg> (2017: 79), <BTUR>, <mn> (2017: 85) işaretleriyle satır son bulmaktadır. Öyleyse bu yayında satırın işaret varlığı <rdmB[ULS]R:mUNGrm[z]:mU[N]G:rsmzRULKnp:rdmg:BTURmn> şeklindedir.

2.5. Değerlendirme

Çalışmamızın bu noktasına kadar Fin Atlası'ndaki runik işaretli dizgi, Radloff Atlası'nın rötuşlu ve rötuşsuz kopyaları, www.bitig.org sitesinde verilen fotoğraf ve Kormuşin'in doğrudan gözleme dayanan değerlendirmeleri üzerinde ayrı ayrı durulmuştur. Yukarıdaki veriler karşılaştırmalı olarak ele alındığında, Fin Atlası ve Radloff'un rötuşlu kopyasında tanımlanan işaretler ile www.bitig.org sitesinde verilen fotoğraflarda seçilebilen işaretler arasında benzerlikler kadar önemli farklılıklar da olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yazıtın fotoğrafındaki ilk üç işaret Fin Atlası'nda ve Radloff'un rötuşsuz kopyasında olduğu gibi <rdm>'dir. Fin heyetinin <N> zannettiği 4. işaretin aslında Radloff'un verdiği gibi olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğrafa göre, satırdaki boşluktan sonra seçilebilen ilk işaret net bir <R> olup bunun öncesinde rekonstrüksiyonu yapılabilecek herhangi bir işaretin kalıntısı bulunmamaktadır. Radloff ise rötuşlu kopyanın bu noktasında bir <L> işareti vermekte ve bu işareti <S>'nin kalıntısı olarak yorumlamaktadır.¹³ Kormuşin de (1997: 68) burada <S> işaretinin küçük bir parçasının görünür durumda olduğunu belirttiği için 5. işaretin rekonstrüksiyonu [S] şeklinde gösterilebilir.

Fotoğrafta <R>'nin devamında açıkça <BDUNGrkBUDUNG:> işaretleri bulunur. Radloff ise bu işaret dizisindeki ilk 'den sonra bir <U> eklemiştir. Sözcüğü alışılmış imlasiyla yansıtmayı tercih eden Radloff'un satırdaki ilk eklemesi bu olmuştur. Fin Atlası'nın bu kısımdaki (bkz. 96 ila 104. işaretler) işaret tespitleri oldukça isabetsizdir: <mUNGrk.kUG>. Kormuşin'in <mUNGrm[z]:mU[N]G> şeklindeki tespitleri de fotoğraftaki doğruları yansıtmamaktadır.

¹² Kormuşin'e göre Radloff'un bu kısmı <BUDUNG> şeklinde okumasının nedeni, <m> işaretini yanyana duran <U> ve <D> zannetmesi ve sözcüğün başına fazladan bir eklemesidir.

¹³ Kormuşin de (2017: 80) tam bu noktada bir <l> ya da <S> işaretinin sol parçasının görülebildiğini kaydetmekte ve Radloff'un (1895) B[ULS]R rötuşunu desteklemektedir.

Fin Atlası'nda 105. işaret olarak kaydedilen ve Radloff'un rötuşlu kopyasında da yer alan *<r>, yazıtın fotoğrafıyla doğrulanamamaktadır. Yazıtın fotoğrafıyla doğrulanamayan bu işareti Radloff'un Fin Atlası'ndan hareketle çalışmasına dahil etmiş olduğu düşünülebilir.

Fotoğrafta sonraki iki işaret açıkça <Tm> olup satırın bu kısmında Radloff'un tespitleri doğrudur. Fin heyeti <T> (T) işaretinin yalnızca alt bölümünü görmüş olmalıdır ki bu işareti <S> (V)¹⁴ olarak kaydetmiştir. Fakat Radloff'un <Tm>'den sonra verdiği diğer *<r> ile Fin Atlası'nın verdiği *<y> fotoğrafla doğrulanamamaktadır. Çünkü yazıtın fotoğrafında <Tm>'den sonra açıkça [z] vardır (bkz. resim 7a ve 7b). Radloff bu işareti ona en çok benzeyen işaret olan <n> ile karıştırdığı ya da buradaki sözcüğü **ärän* şeklinde okumak istediği için <[z]>'yi *<n> şeklinde rötuşlamış olmalıdır. Kormuşin'de ise fotoğraftaki <Tm[z]> yerine <rsm> bulunmaktadır.

Yazıtın fotoğrafına göre [z]'den sonraki 4 işaret <ULU[G]> şeklinde sıralanmaktadır. Fotoğrafta ilk üç işaret oldukça nettir. <[G]> işaretinin düz gövde çizgisi oldukça iyi, iki yarım daire şeklindeki üst kısmı ise güçlükle seçilebilmektedir (bkz. resim: 5). Satırın bu kısmıyla ilgili tespitinde haklı olan Radloff'un burada sadece <L>'nin kancasına bitişmiş gibi duran ikinci <U>'yu fark edemediği anlaşılmaktadır. Fin Atlası'nda bu kısmı yansıtan işaret tespitleri epeyi isabetsiz olup (bkz 109-112. işaretler) yalnızca noktalı <L> (bkz. 110. işaret) işareti doğru verilmiştir. Kormuşin ise <ULU[G]> işaretleri yerine yazıtın fotoğrafıyla doğrulanamayan <zRULKnp> tespitine yer vermektedir.

Fotoğrafa göre, <[G]>'den sonraki 4 işaret <rdmg>'dir. Radloff'un rötuşlu kopyasında <[G]> ile <rdmg> işaret grubu arasında bir <A> işareti tanımlanmış olsa da bu *<A> fotoğrafla doğrulanamamaktadır. Fin Atlası'nın bu kısımdaki işaret tespitleri fotoğraf ile tam uyumlu olarak <rdmg>'dir. Sadece diğer işaretlere göre daha silik görüldüğü anlaşılan <g> noktalarla belirtilmiştir. Kormuşin'de de <rdmg> bulunur.

Fotoğrafta son olarak <BTU> işaretleri seçilebilmektedir. Fin Atlası'nda buradaki aynadan yansımali versiyon olarak verilse de bu işaret fotoğrafta normal bir 'dir. Fin Atlası'nda <U>'dan sonra noktalı <R> ve <m> işaretleri ile son olarak net bir <A> tanımlanmıştır. Fin Atlası'nın <A> olarak verdiği son işaret Radloff'un rötuşlarında normal bir <n> olarak görülmektedir. Kormuşin'in gözlemleri ise bu işaretin "dizlerin dikey çizgileri iki tarafa doğru açılmış" (2017: 81) bir <n> versiyonu olduğunu doğrulamaktadır. Bu durumda, [Rmn] işaretlerinin de eklenmesiyle satırın nihai işaret varlığı şu şekilde olmalıdır:

<rdmB(...)R:BDUNGrkBUDUNG:Tm[z]ULU[G]:rdmg:BTU[Rmn]>

Satırdaki toplam işaret sayıları açısından bakacak olursak, ayırma işaretleri haricinde Fin Atlası'nda 32, Radloff'un rötuşlu kopyasında 38, Kormuşin'in çalışmasında 39 işaret vardır. Yazıtın fotoğrafında seçilebilen işaret sayısı ise 32'dir.

¹⁴ Kormuşin (2017: 80) bu noktada Fin Atlası'nın haklı olduğunu, Radloff'un <S> işaretinin altaki çatısına bir çatı daha ekleyerek işareti <T>'ye dönüştürdüğünü belirtmektedir. Fakat yazıtın fotoğrafı *<S>'nin değil, <T>'nin varlığını açıkça kanıtlar niteliktedir.

3. Altın Köl II (E-29) Yazıtının Geniş Yüzünün Sol-İç Satırı ile İlgili Önceki Okuma ve Anlamlandırma Çalışmaları

İncelemenin bu bölümünde yazıtın geniş yüzünün sol-iç satırı ile ilgili okuma ve anlamlandırma çalışmaları kronolojik sırayla ele alınarak fonolojik, morfolojik, semantik ve sentaktik açılardan sorgulanacak ve bu çalışmaların satırın yukarıda tespit edilen işaret varlığını ne ölçüde yansıttığı üzerinde durulacaktır. İncelemeye konu olan satır Fin Atlası'nda 91-122. işaretlere denk gelmekte; Radloff (1895) ve Malov (1952) tarafından birinci satır, Orkun (1940), Klyaştorıny (1976), Vasil'ev (1983) ve Kormuşın (1997) tarafından üçüncü satır, Mori (1987) ve onu takip eden Tekin¹⁵ (1998) ile Aydın (2015) tarafından beşinci satır olarak ele alınmaktadır.

3.1. *ärdäm bolsar budunug ärk budunug är atım ärän ulug ärdämliĝ batur män* "Das treffliche Bolschar-Volk, das mächtige Volk (beherrsche ich), mein Heldennamen ist Eren Ulug, ich bin ein mit Trefflichkeit begabter Batur." (Radloff 1895: 335).

E-29 ile ilgili ilk okuma ve anlamlandırma çalışmasını yapan Radloff'un Almanca çevirisi, 'Mükemmel Bolşar halkı, (hükmettiğim) kudretli halk, kahramanlık adım Eren Ulug, ben mükemmel koşulları olan bir Batur'um.' anlamındadır. Buna göre Radloff *ärdäm* sözcüğünü 'treffliche' (mükemmel) sıfatıyla karşılamış ve <B[ULŠ]R> şeklinde rötuşladığı işaret grubunu **Bolşar* diye bir halk adı olarak yorumlamıştır.

Yazıttaki ikinci <BUDNG> işaret grubundan sonra bir *<r> işareti yer almadığı halde Radloff satıra böyle bir ekleme yapmış ve bunu sonraki <Tm> işaretleriyle birlikte *är atım* 'mein Heldennamen' (kahramanlık adım) şeklinde çevirmiştir. <Tm> işaretlerinden sonra satıra ikinci bir *<r> işareti daha ekleyen Radloff, bunu *<n> zannettiği bir sonraki işaretle (düz. → [z]) birleştirerek **ärän* sözcüğünü elde etmiştir. Üstelik Radloff, bu hayali **ärän* sözcüğünü, isabetle belirlediği müteakip *ulug* sözcüğüyle birlikte **Ärän Ulug* şeklinde bir özel ad olarak yorumlamıştır.

Radloff rötuşlu kopyasında <ULG> işaretlerinden sonra fazladan bir *<A> işareti verdiği halde bunu transliterasyonuna ve çevirisine (bkz. 1895: 335) dahil etmemiş; satırdaki <rdmg> işaret grubunu ise rekonstrüksiyon işareti kullanılmaksızın *ärdämliĝ* şeklinde okumuştur. <rdmg>'den sonraki <BTUR> işaret grubunu 'Batur' şeklinde bir özel ad olarak düşünen Radloff, bunu satırın son sözcüğüyle birlikte *Batur män* okuyup 'Batur'um' şeklinde çevirmiştir.

3.2. *erdem bolsar budunıĝ erk budunıĝ er atım eren ulug [a] erdemliĝ batur men* "Erdem olursa kavmi kuvvetli kavmidir. Er adım Eren Ulug. Erdemli batırım ben." (Orkun 1940: 104).

E-29 yazıtını yorumlarken Radloff'un rötuşlu kopyasından hareket eden Orkun cümleyi Radloff ile aynı şekilde okumuş ve Radloff'un rötuşlu kopyada *<rnUlg> işaretlerinden sonra verdiği hayali *<A> işaretini çalışmasına dahil etmiştir. Bununla birlikte, Orkun'un çevirisinin Radloff'tan epeyce farklı olduğu ortadadır.

Burada <B[ULS]R> işaret grubunun Radloff gibi bir etnik ad olarak değerlendirilmemesi ve bu işaret grubunun *bolsar* şeklinde okunması isabetli olmuştur.

¹⁵ İlgili satır Tekin tarafından ayrıca ön yüz, 3. satır olarak da tanımlanmıştır.

Orkun, satır başındaki *ärdäm* sözcüğünü de 'treffliche' (mükemmel) gibi yanlış bir anlamla yorumlamamıştır. Fakat Orkun'un çalışmasında cümledeki ilk *budun* sözcüğüne gelen *+(l)g* belirtme eki 3. tekil kişi iyelik ekiyle karşılanmıştır. Üstelik ikinci *budunug* sözcüğü de belirtme eki almamış yalın bir gibi ele alınmış ve bu sözde ad cümlesinde yüklem gibi değerlendirilmiştir. Bu durumda, satırın *erdem bolsar budunig erk budunig* kısmı kesin bir yargı bildiren bir ad cümlesi haline getirilmiş olmaktadır. Ancak belirtme eki almış bir söz öbeğinin bir ad cümlesinde yüklem olarak kullanılması sentaktik açıdan mümkün değildir.

Radloff'un hatalı *er atım eren ulug* okuyuşunu benimseyen Orkun, Radloff'un rötuşlu kopyasında <ULG>'dan sonra verdiği *<A>'yı da okuyuşuna eklemiştir. Fakat bu *<A>'yı çeviriye dahil etmemiştir. Orkun'un satırdaki <rdmg> işaret grubunu Radloff gibi *ärdäm[l]ig* okuduğu ve bu sözcüğün dahil olduğu ad cümlesini 'Erdemli batırım ben.' şeklinde çevirdiği görülmektedir.

3.3. *ärdäm bolsar budunug ärk budunug är atım ärän ulug ärdämig (ärdämig?) batur män* "Narod, u kotorogo est' doblest' silny narod. Moe geroyskoe imya Eren Ulug. Ya geroy s doblestyami (?)" (Malov 1952: 56).

Malov'un Rusça çevirisi "Kahramanlığı olan halk güçlü halktır. Kahramanlık adım Eren Ulug. Ben erdemli (?) bir kahramanım." anlamına gelmektedir. Buna göre, Malov'un yorumu Radloff'tan çok Orkun'un yorumuna benzemekte ve yaklaşık olarak Orkun'un çevirisini yansıtmaktadır.

Orkun'da olduğu gibi, Malov'un çevirisinde de cümledeki *budun* 'halk' sözcüklerinin *+(l)g* belirtme durum ekini aldığı gözardı edilmiş ve bu sözcükler yalın bir ad gibi değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda, yine Orkun'da olduğu gibi cümle kesin bir yargı bildiren bir ad cümlesi haline getirilmiştir. Malov'un yorumunda, belirtme eklerinin verilmediği *erdem bolsar bodun+ug* 'narod, u kotorogo est' doblest' (kahramanlığı olan halk) öbeği ad cümlesinin öznesi, *erk budun+ug* 'silny narod' (güçlü halktır) öbeği ise ad cümlesinin yüklemi olmaktadır. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere, belirtme eki almış bir söz öbeğinin bir ad cümlesinde özne ya da yüklem olarak kullanılması sentaktik olarak mümkün değildir.

Orkun gibi Malov da Radloff'un hatalı *er atım eren ulug* okuyuşunu benimsemiştir. Fakat Orkun'dan farklı olarak, Radloff'un rötuşlu kopyasında <ULG>'dan sonra verdiği *<A>'yı okuyuşuna dahil etmemiştir. Malov'un da Radloff'un *ärdäm[l]ig* rekonstrüksiyonunu benimsediği ve bu cümleyi Orkun ile aynı şekilde çevirdiği görülmektedir.

3.4. *erdem bolsar bodunyy erk bodunyy ... tym eren uluy a erdemig baturmys* "Ya (pokinul?) doblestny narod Bulsarov, moguçiy narod. O, Eren Ulug! On pogubil (svoju) doblest'." (Klyaştorıny 1976: 262).

Klyaştorıny'nın Rusça çevirisi "Ben kahraman Bulsar halkını, muktedir halkı (terk ettim?). Eren Ulug ah! O (kendi) kahramanlığını mahvetmiş." anlamına gelmektedir. Bu çeviriye göre, Klyaştorıny'nın da Radloff gibi <B[ULS]R> işaret grubunu bir etnik ad olarak yorumladığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada evvelki çalışmalardan farklı bir hususun varlığı dikkat çekmektedir: Satırda *erdem bolsar bodunyy erk bodunyy* söz grubundan sonra eksikliği

hissedilen ve önceki araştırmacılar tarafından göz ardı edilen geçişli fiilin varlığına kısmen de olsa yer verilmiş olması. Klyāštornıy satırdaki varlığı kesin olan <Tm> işaretlerini *-tim* şeklinde, geçmiş zaman 1. tekil kişi çekimi olarak kabul etmiş, zaman ekinin öncesinde eksik olan fiili ise ihtiyatla *pokinut* 'terk etmek' olarak yorumlamıştır.

Bu çalışmada, belirtme ekli bu söz grubundan sonra satıra Radloff tarafından eklenen *<r> işaretine yer verilmemesi isabetli olmuştur. Fakat Klyāštornıy da Radlof'un <Tm>'den sonra verdiği *<rn> işaretlerini kabul ederek bunu *ārān* okumaya devam etmiştir. Klyāštornıy, bu kısmı müteakip *uluy* sözcüğü ve aslında yazıtta yer almadığı halde Radloff'un rötuşlu kopyasında yer verdiği *<A> işaretiyle birlikte *ārān uluy a* şeklinde bir seslenme öbeği olarak ele alıp "Eren Ulug ah!" çevirisini vermiştir.

Klyāštornıy'ın <rdmg> işaret grubunu (Radloff, Orkun ve Malov'un aksine) *ārdām[ll]ig* şeklinde tamamlama yoluna gitmediği görülmektedir. Bu noktada Klyāštornıy, *ārdāmig* okuduğu belirtme durum ekli sözcüğü geçişli bir fiilin izlemesi gerektiğini düşünerek *baturmyš* 'On pogubil (mahvetmiş)' fiilini vermiştir. Buna göre Klyāštornıy'ın burada *bat-* fiilinden türemiş ettirgen *batu-* 'batırmak' (Clouston, 1972: 308a) fiilini gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat Kormuşin'in (2017: 85) ifade ettiği üzere satırın son işareti *<s> değildir. Üstelik Yenisey yazıtlarının genel çerçevesi düşünüldüğünde, ölen bir kahramana ait bir yazıtın metninde, o kişinin hayatta iken 'kendi erdemini *batırmış, mahvetmiş*' olmasından söz edilmesi mantıklı değildir.

3.5. *erdām bolsar bodunıy...* "Narod, kotorıy doljen bit' doblestnım..." (Kononov 1980: 128, mad. 218).

Runik yazıtlarla ilgili gramerinde söz konusu cümlelerin sadece yukarıdaki kısmına ve çevirisine yer veren Kononov, bu kısmı "Sıfat-fiiller" bölümündeki *-sar /-sār* maddesi içinde ele almıştır. Burada geçen *-sAr* ekinin zarf-fiil değil, sıfat-fiil olduğunu varsayan Kononov, bu ekin tamlama işlevinde olduğunu değinmiş ve *-sAr* ekinin yalnızca Yenisey yazıtlarında bu işlevde kullanıldığını belirtilmiştir.

Kononov'un çevirisi, "Kahraman olacak halk..." şeklinde Türkçeye aktarılabilir. Buna göre çalışmada ET *-sAr* ekinin gereklilik bildiren bir sıfat-fiil olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Fakat Eski Türkçede henüz *-sAr* ekinin sıfat-fiil ifade etme işlevine rastlanmadığı gibi, buradaki *bolsar* sözcüğünü pek çok araştırmacının yaptığı gibi *-sAr* zarf-fiil ekiyle çevirmek mümkündür.

3.6. *rdmB(...)*SR:BUDUNG:rk:BUDNG:Tm:rnULG/a/rdmg:BTURms (Vasil'ev 1983: 25).

Vasil'ev'in *Korpus*'u (1983), E-1'den E-145'e kadar numaralandırılan Yenisey yazıtları ile ilgili kısa bilgilere, transliterasyonlara, bazı yazıtlarla ilgili yeni çizimlere ve fotoğraflara yer veren bir veri tabanıdır. Bu kaynakta Yenisey yazıtlarıyla ilgili okuma ve anlamlandırmalar yoktur.

Bu eserde satırla ilgili farklı olan nokta, Vasil'ev'in Radloff tarafından satırdaki ikinci <BUDNG> işaret grubu ile <Tm> işaretleri arasına eklenen ve Klyāštornıy'dan önceki bütün araştırmacılar tarafından sorgulanmadan kabul edilen *<r> işaretine yer vermemiş olmasıdır. Fakat Vasil'ev de <Tm>'den sonraki *<rn> işaretleri ile <ULG>'dan (düz. → <ULUG>) sonraki *<A> işaretini çalışmasına dahil etmiş; ayrıca satırın sonundaki işareti Klyāštornıy gibi *<s> olarak tanımlamıştır.

3.7. *erdem bsar, bodiniy ärk. boduniy. atim Ärän Uluğ. a. ärdäm<l>ig batur män* (Mori 1992: 522)¹⁶.

Altın KöI I ve Altın KöI II yazıtlarıyla ilgili incelemelerinde Vasil'ev'in *Korpus*'ta verdiği fotoğraflardan, Radloff (1896)'un estampajlarından ve Fin Atlası'ndan yararlandığını belirten Mori (1992: 496), cümleyi "Eğer (ülkede?) kahraman varsa, halkın kuvvetlidir. Halkın. Adım Eren-Uluğ (Büyük Savaşçı). Ah! Cesur bir savaşçı idim." şeklinde anlamlandırmıştır (1992: 522)¹⁷. Mori'nin pek çok yayında ikinci *bodunig* sözcüğünden sonra yer verilen hayalî *<r> işaretini çalışmasına dahil etmemesi isabetli olmuştur. Ancak Mori de <Tm> işaretlerinden sonra gelen ve yazıtın fotoğrafıyla doğrulanamayan diğer *<r> işaretine yer vermiş ve <ULU[G]> işaret grubundan önceki <z>'yi *<n> zannetmiştir.

Mori'nin çevirisine semantik açıdan bakıldığında, *bodunig* sözcüklerindeki +(l)g ekinin ikinci tekil kişi iyelik eki +(l)η'nin bir varyasyonu şeklinde yorumlanmış olması dikkat çekmektedir. Bu yorumda muhtemelen Orhon Türkçesindeki ikinci tekil ve çoğul kişi iyelik ekleri ile kişi eklerinde görülen η ~ g nöbetleşmesi (Tekin 2003: 70) göz önünde bulundurulmuş olmalıdır.

3.8. *erdem b[ols]ar munig ermez munig ersem Ezru[a] alkanıp erdem[l]ig batur men* "Tot, kto obladaet doblest'yu ne sob'etsya (s istinnogo puti)! Esli je ya sob'yus' (s istinnogo puti), to vozdav hvalu Zervanu, ya (vnov') obretu doblest'." (Kormuşin 1997: 72).

Kormuşin'in Rusça çevirisi "Şecaat sahibi (gerçek yoldan) çıkmaz! Eğer (gerçek yoldan) çıkacak olursam, o zaman Zervana'ya övgüler getirerek, yeniden cesarete sahip olacağım." anlamındadır (bkz. Kormuşin 2017: 84). Bu okuyuş ve yorum daha önceki çalışmalardan oldukça farklıdır.

Kononov (1980) gibi Kormuşin de *bol-* fiiline gelen *-sar* ekini bir sıfat-fiil olarak kabul etmiştir. Bütün metin yayınlarında *budunug* ~ *bodunug* biçiminde geçen sözcüğü ilk kez *munig* olarak okumuştur. Yukarıda görüldüğü üzere *erdem bolsar...* ile satır sonundaki *...erdem[l]ig batur men* arasında kalan ve önceki bütün yayımcılarca *bodunug erk bodunug atım eren ulug* biçiminde verilen bölüm Kormuşin yayınında "munig ermez munig ersem Ezru[a] alkanıp" olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.9. *ärdäm b[ol]sar bodunuy ärk bodunug atım ärän uluğa ärdämliğ batur män* (1998: 6) "If (a man) has manly qualities, the people, the capable people... My name is Eren Uluğa. I am a hero with manly qualities." (Tekin 1998: 7).

¹⁶ Mori'nin makalesi ilk olarak 1987'de yayımlanmıştır: "Arurun Kyoru daini hibun kōshaku", Tōhō gakkai sōritsu yonjū shūnen kinen tōhōgaku ronshū Tōhō gakkai (Second Altın KöI Inscription). In: the special book published on the occasion of the 40th year of Tōhōgakkai (Institute of Eastern Culture), Tokyo 1987: 797-811.

¹⁷ Orijinali Japonca olarak yazılan bu incelemenin makalemle ilgili kısımlarını anlamama yardımcı olan ve sorularımı yanıtlayan Osaka Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Matsui'ye teşekkürü bir borç bilirim. Sayın Matsui'nin yaptığı İngilizce çeviri "If there is a brave (in the country?), your people are powerful. Your people. My name is Ärän-Uluğ (Warrior-Great). Ah! I was a brave warrior." şeklindedir. Yukarıdaki Türkçe çeviri, sayın Matsui'nin İngilizce çevirisine dayanmaktadır.

Tekin'in çevirisi "(Bir erkek) erkekçe niteliklere sahipse, halkı, muktedir halkı... Adım Eren Uluga. Ben erdemli bir kahramanım." anlamına gelmektedir. Tekin'in okumasının satırdaki ikinci <BUDNG> işaret grubu ile <Tm> işaretleri arasına fazladan eklenen *<r> işaretine yer vermemesi dışında, tamamıyla Radloff'un rötuşlu kopyasına dayandığı görülmektedir.

Tekin (1998: 9) cümleyle ilgili notlarında, *ärdäm b[ol]sar bodunuy ärk bodunug* cümlesinin eksik olduğunu, yazıcının cümleyi tamamlamayı unutup sonraki cümleyi yazmaya geçtiğini belirtmiştir. Yazıtta <Tm> işaretlerinden önce *<r>'nin bulunmadığını ifade eden Tekin'in, satırın ikinci cümlesi olarak kabul ettiği işaret grubu <TMrnULGA>'dır. Burada Tekin de <Tm>'den sonraki *<rn> işaretleri ile <ULG>'dan (düz. → <ULUG>) sonraki *<A> işaretini çalışmasına dahil etmiştir. Tekin **uluya*'nın sonundaki *A*'nın seslenme ünlemi olamayacağını, bunun Eski Türkçede *Togana, Ariga, Sävinä* gibi başka özel adlarda da örneklerine rastlanan bir öge olduğunu yazmaktadır (1998: 9-10). Fakat Altın Köl II yazıtında <ULUG>'dan sonra bir *<A> işareti bulunmaması bu görüşü geçersiz kılmaktadır.

3.10. *ärdäm b[ol]sar bodunuy ärk bodunug atım ärän uluya ärdäm[l]ig batur män* "Kahraman olursa(n) halk (da) güçlü halk (olur). Adım Eren Uluga Erdemli Batur'dur." (Aydın 2015: 85).

Bu çalışmada da *ärdäm b[ol]sar bodunuy ärk bodunug* söz öbeğindeki belirtme durum ekini almış sözcükler yalın adlarmış gibi değerlendirilmiş ve bu söz öbeği bir ad cümlesi olarak ele alınmıştır. Satırın ikinci cümlesi olarak yorumlanan *ärän uluya ärdäm[l]ig batur* söz öbeği ise müteveffanın adı olarak verilmiştir.

3.11. www.bitig.org¹⁸

Bu sitede, satırın runik harfli dizgisinde verilen işaretler <rdmBLSR:mUNG:rms:mUNG:rsm:zrÜLKNp:rdmlg:BTURmn> şeklindedir. Burada görüldüğü üzere, satırın runik işaretli dizgisi, büyük ölçüde Kormuşin'in verilerinin bir tekrarı niteliğindedir. Fakat araştırmacılar runik dizgide <rdmBLSR> işaret grubundaki <S>'yi ve <BTURmn> işaret grubundaki <T>'yi Orhon tipinde vermişlerdir ki bu paleografik açıdan olanaksızdır. Burada bir de Kormuşin'in <zrÜLKNp> şeklinde verdiği işaret grubunun <U> değil, <Ü> ile yazıldığı görülmektedir. Sonuç olarak, yazıtın sitede verilen fotoğraflarındaki verilerle runik işaretli dizginin birbiriyle bağdaşmaması gibi bir sorun ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki transliterasyona göre satır *erdem b[u]lsar munig ermez munig ersem Ezeru /?/ alkanıp erdemlig batur men* "If there is a valor, there is no sadness, if there is sadness then I, hero Ezeru..." (Erdem varsa keder yoktur, keder varsa o durumda ben, kahraman Ezeru...) şeklinde okunup anlamlandırılmıştır. Burada satırın okunuşunda büyük ölçüde Kormuşin'in etkisi görülmektedir. Satırın Kormuşin'in yorumundan oldukça farklı olan çevirisi ise gramatik hatalar içermekte ve semantik açıdan dayanaksız kalmaktadır.

¹⁸ <http://www.bitig.org/?lang=e&mod=1&tid=2&oid=116&m=1> (Erişim: 10.7.2018).

4. Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi

Altın Köl II yazıtının geniş yüzünün sol-iç satırının Fin ve Radloff Atlası'ndaki en eski kayıtları ile www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitelerindeki fotoğraflarını karşılaştırmalı olarak incelediğimiz çalışmamızda söz konusu satırın işaret varlığının <rdmB(...)R:BDUNGrkBUDUNG:Tm[z]ULU[G]:rdmg:BTU[Rmn]> şeklinde olması gerektiğini ikinci bölümün sonunda ifade etmiştik. Buna göre satırın tamamının aşağıdaki gibi okuyup anlamlandırılması düşünülebilir:

ärdäm b[ols]ar bodunug ärk bodunug attımı[z] ulu[g] ärdäm[!/]ig batu[r män]
'Kahraman olduğumuz için halkı, güçlü halkı (yurttan) attık. Ben büyük, erdemli bir kahramanım.'

Bu okuma ve anlamlandırma önerisinde farklı olan husus, gramatik olarak *ärdäm b[ols]ar bodunug ärk bodunug* söz öbeğini takip etmesi beklenen geçişli fiile yer verilmiş olmasıdır. Oysa geçmiş çalışmalarda Altın Köl II yazıtının geniş yüzünün sol iç satırındaki geçişli fiil tespit edilememiş ve satırın ilk cümlesi yarım kalmış bir cümleymiş gibi düşünülmüştür. Buna bağlı olarak cümle birtakım zorlamalarla çevrilmeye çalışılmıştır. Örneğin Radloff, Malov, Kononov ve Aydın cümledeki belirtme ekli sözcükleri yalın adlarmış gibi değerlendirmiş, Orkun ve Mori belirtme eklerini sırasıyla 3. ve 2. tekil kişi iyelik ekiyle karşılamıştır. Satırda belirtme ekli sözcüklerin varlığına ve bu durumda cümlenin geçişli bir fiil gerektirdiğine özellikle dikkat çeken Tekin ise cümledeki geçişli fiilin eksikliğini yazıcının unutkanlığına bağlamıştır.

Geçmişte cümlenin gramer yapısına en uygun okuma önerisinin Klyaştorniy tarafından sunulduğu görülmektedir. Klyaştorniy hem belirtme ekli sözcükleri belirtme ekiyle çevirmiş hem de satırdaki <Tm> işaretlerini cümlede eksikliği hissedilen geçişli fiile ait geçmiş zaman 1. tekil kişi eki olarak yorumlamıştır. Ancak satırda <tm> işaretlerinden sonra bir <z> işareti de vardır ve satırın ilk cümlesi buna göre yorumlanmalıdır. Satırda eksikliği hissedilen geçişli fiil <Tm[z]> işaret grubunun *attımız* "(yurttan) attık" şeklinde okunmasıyla tespit edilebilmektedir. Runik yazıtlarda eklenme sırasında ortaya çıkan ikiz ünsüzlerin tek ünsüzle yazılması Orhon yazıtlarından beri bilinen bir ortografi kuralıdır. Örneğin Kül Tegin, Güney yüzü, 11. satırda *bädizättim* sözcüğü <bdztm>; Küli Çor, Doğu yüzü, 12 satırda *yoglattı* sözcüğü <YUGLTI>; Bilge Kagan, Kuzey yüzü, 7. satırda *kubrattım* sözcüğü <KUUBRTm> şeklinde, yani tek *t* işaretiyle yazılmıştır (bkz. Tekin 2003: 41). Bu nedenle satırdaki <Tm[z]> işaret grubunun *attımız* şeklinde okunmasında sorun yoktur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde belirttiğimiz gibi, satırın bu kısmındaki <Tm> işaretlerinden önce ve sonra birer <r> işareti bulunmamaktadır. Araştırmacıların bu iki *<r> işaretinin satırda var olduğunu sanmaları Radloff'un rötuşlu kopyasına yaptığı eklemelerden kaynaklanmıştır. Bu nedenle satırın devamının *är atım ärän ulug a* şeklinde okunması mümkün olmayıp Altın Köl II yazıtının ithaf edildiği kahramanın erlik adı da *Ärän Ulug* değildir.

Satırda <Tm[z]> işaretlerinden sonra gelen <ULU[G]> işaretlerinin okunuşu zaten sorun teşkil etmemektedir. Müteakip <rdmg> işaretlerinin *ärdäm[!/]ig* şeklinde tamamlanarak okunması Radloff'un ilk çalışmasından bu yana genel kabul görmüştür. Sadece Klyaştorniy <rdmg> işaret grubunu *ärdäm[!/]ig* şeklinde tamamlama yoluna

gitmemiştir. Kormuşin de (2017: 81) “Sondan ikinci sözcük Malov’un benzer örneklerden yola çıkarak ortaya attığı gibi *(ä)rd(ä)m[!](i)g* değil, *(ä)rd(ä)m(i)g* olduğu açıktır. Malov, Radloff’un da yaptığı gibi söz konusu sözcüğü bir sonraki özel isme uyacak hâle getirmeye çalışmıştır.” ifadelerine bakılırsa, *(ä)rd(ä)m[!](i)g* rekonstrüksiyonuna karşı çıkıyor gibidir. Buna rağmen Kormuşin’in bu işaret grubunun transkripsiyonunu *ärdäm[!](i)g batur men* (bkz. 2017: 84) şeklinde yaptığı görülmektedir.

Satırdaki bir diğer önemli mesele, en sondaki <BTU[Rmn]> işaret grubunun okunuşu ve anlamlandırılmasıyla ilgilidir. Radloff’un ilk çalışmasından bu yana söz konusu işaret grubu genelde *batur män* “kahramanım” şeklinde okunagelmıştır. İlk olarak Klyaştorniy (1976: 264) *batur* sözcüğünün runik yazıtlar için karakteristik olmadığını belirterek Malov’un (dolayısıyla Radloff’un) *batur* okuyuşunu eleştirmiştir¹⁹. *Batur* sözcüğünün bir Mongolizm (< *bayatur*) örneği ve büzüşme yoluyla ortaya çıkmış daha geç bir biçim olduğunu belirten Kormuşin (1997: 72-73)²⁰ de Yenisey yazıtlarında *batur* biçiminin geçmesine karşı çıkan bir başka araştırmacıdır²¹. Kormuşin, 2010 yılındaki çalışmasında da *batur* sözcüğünün bir Mongolizm örneği olduğu ve bu biçimin 9.-10. yüzyıl gibi bir zaman için çok şüpheli karşılanması gerektiği görüşünü yinelemiştir (s. 9). Kormuşin’e göre *batur* sözcüğünün burada bir admış gibi görünmesinin nedeni, Malov’un ondan önceki *ärdämig* sözcüğünü soru işaretiyle *ärdämig* hâline dönüştürmüş olmasıdır.

Altın Köl II yazıtında geçen *batur* sözcüğünü Moğolca *bayatur*’un büzüşmüş biçimi olarak görmeyen, dolayısıyla bunu anakronik bir örnek olarak değerlendirmeyen araştırmacılar da vardır. Doerfer TMEN’deki *bahādur* maddesinde (1965: 368), Orkun’a (1941: 21) dayanarak Altın Köl II’deki *batur* ‘batır, kahraman’ biçimine yer vermiş ve bu biçimin Yenisey yazıtlarındaki varlığına itiraz etmemiştir. Doerfer’e göre eski dönemde *bātur* ~ *bayatur* biçimleri yan yana varlığını sürdürmüş gibi görünmektedir (1965: 368). Clauson (1972: 313b) Altın Köl II’deki *batur* biçimine yer vermemekle birlikte ED’deki *baġa:tu:r* maddesinde bu sözcüğün neredeyse kesinlikle Hunca bir özel ad olduğunu, bunun transkripsiyonunun Çince kaynaklarda *Mao-tun* biçiminde yapıldığını ve sözcüğün eski bir alıntı olarak *ba’atur* biçiminde Moğolcaya geçtiğini belirtmiştir. Altın Köl II’deki *batur* sözcüğünün Türkçede eski bir Hunca(?) alıntı olarak bulunan *bayatur*’un büzüşmüş biçimi olduğunu belirten ve bu noktada Doerfer’e (1965: 366-379) gönderme yapan Tekin de *batur*’un Altın Köl II’deki varlığını doğrudan doğruya Moğolca biçimin büzüşmesiyle açıklamamıştır (1998: 10). Çalışmamızda da <rdmg> işaretleri geçmişteki incelemelerin çoğunda olduğu gibi *ärdäm[!](i)g* şeklinde tamamlanmış ve satırın sonundaki <BTU[Rmn]> işaret grubu *batur men* “kahramanım” şeklinde okunup anlamlandırılmıştır.

¹⁹ Klyaştorniy bu kısımdaki işaretleri hatalı olarak <BTURmš> şeklinde vermiş ve sözcüğü *baturmış* “mahvetmiş” şeklinde okumuştur.

²⁰ Kormuşin’e göre satırın bu kısmında “*bat-* ‘batmak’ şeklinde geçişsiz fiille kullanılan bir ismin akuzatif şekli” söz konusudur (bkz. Kormuşin 2017: 85). Ancak “geçişsiz fiille kullanılan bir ismin akuzatif şekli” ifadesi sorunlu bir ifadedir. Çünkü bir isim akuzatif ekini alıyorsa onun bağlı olduğu fiil geçişli olmak durumundadır.

²¹ Kormuşin’in bu kısma ait çevirisi kelimesi kelimesine bir çeviri olmayıp “... (yeniden) cesarete sahip olacağım.” şeklindedir (2017: 84).

5. Sonuç

Bu çalışmada Altın Köl II yazıtının geniş yüzünün sol-iç satırı incelenmiştir. Satırın Fin ve Radloff Atlası'ndaki en eski kayıtları ile www.bitig.org ve uqusturk.wordpress.com sitelerindeki fotoğrafları karşılaştırılarak satırın işaret varlığı <rdmB(...)R:BDUNGrkBUDUNG:Tm[z]ULU[G]:rdmg:BTU[Rmn]> şeklinde tespit edilmiştir. Bu tespit doğrultusunda satırın transkripsiyonu *ärdäm b[ols]ar bodunug ärk bodunug attımı[z] ulu[g] ärdäm[l]ig batu[r män]* şeklinde yapılmış ve satır "Kahraman olduğumuz için halkı, güçlü halkı (yurttan) attık. Ben büyük, erdemli bir kahramanım." olarak anlamlandırılmıştır. İncelemede <Tm[z]> işaret grubunun *attımız* "(yurttan) attık" şeklinde okunmasıyla, daha önceki araştırmacıların satırda eksik olduğunu düşündüğü geçişli fiili belirlemeye yönelik bir çözüm önerisi sunulmuştur. Araştırmacıların satırın bu kısmında <Tm>'den önce verdikleri *<r> işareti ile <Tm>'den sonra verdikleri *<rn> işaretlerinin hatalı olduğu yazıtın fotoğrafları aracılığıyla kanıtlanmış ve bu üç hayali işaretin kaynağının Radloff'un rötuşlu kopyası olduğu ortaya konmuştur. Kimi araştırmacıların **uluya* ya da **uluu a* şeklinde okudukları sözcüğün sonundaki *<A> işaretinin de aslında satırda yer almadığı gösterilmiş ve buradaki sözcüğün *uluu* okunması gerektiğine değinilmiştir. Çalışmada müteakip <rdmg> işaretleri geçmişteki incelemelerin çoğunda olduğu gibi *ärdäm[l]ig* şeklinde tamamlanmış; satırın sonundaki <BTU[Rmn]> işaret grubu ise yine eskiden olduğu gibi *batur men* "kahramanım" şeklinde okunup anlamlandırılmıştır.

KAYNAKLAR

- ASPELİN, Johan Reinhold et al., (1889), *Inscriptions de l'éénissei recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archéologie*. Helsinfors: Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise.
- AYDIN, Erhan, (2015), *Yenisey Yazıtları*, Konya: Kömen.
- BAZIN, Louis, (1991), *Le systèmes chronologiques dans le monde Turc ancien.*, (Bibliotheca Orientalis Hungarica 34.), Budapest: Akadémiai Kiadó.
- CLAUSON, Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DOERFER, Gerhard, (1965), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen.*, Vol. II, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- KLYAŞTORNIY, S. G., (1976), "Steli zolotogo ozera (K datirovke Yeniseyskih runičeskih pamyatnikov)", *Turcologica: K semidesyatiletiju akademika A. N. Kononova*, Leningrad: s. 258-267.
- KONONOV, A. N., (1980), *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov*, Leningrad: Nauka.
- KORMUŞİN, İgor Valentinoviç, (1997), *Tyurkskie yeniseyskie epitafii (Teksti i issledovaniya)*, Moskva: Nauk.

KORMUŞİN, İgor Valentinoviç, (2010), “Ob odnoy popravke v tekste runičeskoj nadpisi s Altın Kyolya, Xakasiya (E-29)”, **Rossiyskaya tyurkologiya**, No: 2: s. 3-8.

KORMUŞİN, İgor Valentinoviç, (2017), **Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları**, (Çev. Rısbek Alimov), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MALOV, Sergey Yefimoviç, (1952), **Yeniseyskaya pis'mennost' tyurkov. Teksti i perevodi**, Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

MORI, Masao, (1992), “An Interpretation of the Second Altın Köl II Inscription”, **Historical Studies of the Ancient Turkic Peoples II**, Tokyo: Ko.

ORKUN, Hüseyin Namık, (1940), **Eski Türk Yazıtları III**, İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.

RADLOFF, Wilhelm, (1895), **Die alttürkischen Inschriften der Mongolei.**, St. Petersburg: Commissionaires de l'Académie Imperiale des Sciences.

RADLOFF, Wilhelm, (1896), **Atlas der Alterthümer der Mongolei, Dritte Lieferung, Taf. LXXXIII–CIV**, St. Petersburg: Buchdruckerei der Akademie der Wissenschaften.

SERTKAYA, Osman Fikri, (2008), “Göktürk (Runik) Harfli Yazıtların Envanter, Alfabe ve Bibliyografya Problemleri Üzerine”, **Dil Araştırmaları**, Sayı 2: s. 7-34.

TEKİN, Talat, (1998), “The Second Altınköl Inscription”, **Türk Dilleri Araştırmaları 8**: s. 5-14.

TEKİN, Talat, (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.

VASİL'EV, Dmitriy Dmitriyeviç, (1983), **Korpus tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya**, Leningrad: Nauk.